

Çağdaş Türkiye’de Bir İktidar Dili Olarak Din -Adalet ve Kalkınma Partisi Örneği-

Şaban Erdiç*

Öz

Türkiye’de din hiçbir zaman kendi özgün alanında varlık gösteren bir kurum olmadı. Çokça ifade edildiği gibi bu sosyal kurum, tayin edilmiş özel ve kamusal sınırları içinde 2000’li yıllara kadar ulus-devletin ilerlemeci toplum modelinin ve aynı zamanda kentli seçkin sınıfın yaşam dinamiklerinin bir aparatı olarak nesneleştirilmiştir. Din yeni yüzyılın ilk 10 yılında daha pasif bir laiklik üzerinden devletle ilişki içindeyken ve görece çoğulcu, demokratik, eşitlikçi bir toplum hedefinde “ifade hürriyeti”nin önemli bir test alanı gibi işlev görürken sonraki yıllarda, inşa edilen bir hukuk anlayışı içinde toplumun sosyoekonomik ve kültürel sorunlarının yönetilmesi olarak işlevselleştirilmiştir. Bu çalışma Adalet ve Kalkınma Partisi örneğinde çağdaş Türkiye’de bir iktidar dili olarak din konusunu odağına almıştır. Son yıllarda iktidarın her bakımdan siyasette yaşadığı sorunlara koşut olarak 2023 seçimleri öncesinde gittikçe artan ve dozu oldukça yüksek bir din dilini anlamaya dönük bir ilgi etrafında ortaya çıkan bu yazı kendisine problemin tarihi ve toplumsal ardağını anlama yönünde bir hedef belirlemiştir. Çağdaş Türkiye’de din ve siyaset ilişkilerinin oturduğu tarihsel bağlam etüt edilmek istendiğinde *dolaylı*, sistematik olarak sorunun bugüne bakan yönleri anlaşılacak istendiğinde ise din ve siyaset ilişkisinin kendi gündelik doğasında yazılı ve görsel basına yansıyan görüntülerini esas alarak *doğrudan gözleme* dayalı elde edilen veriler olgu merkezli tarihsel fenomenolojik bir bakış açısıyla çözümlenmiştir. Süreç, ulus- devlet programı ile yerinden edilen değerlerin yeni tip muhafazakâr bir politik cemaat üzerinden tarihsel anlamda yeniden yerleştirilmesi olarak okunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Adalet ve Kalkınma Partisi, Türkiye’de Din, Din ve Siyaset, İktidar ve Din, Türkiye’de İslamcılık

Religion as a Power Language in Contemporary Turkey -The Example of the Justice and Development Party-

Abstract

Religion in Turkey has never existed as an institution in its original field. As it is often stated, it was objectified as an apparatus of the nation-state's progressive society model and also the living dynamics of the urban elite until the 2000s. While religion was in a relationship with the state through a more passive secularism in the first 10 years of the new century and functioned as an important testing ground for “freedom of expression” in the aim of a relatively pluralistic, democratic and egalitarian society, it was functionalized as the management of the socio-economic and cultural problems of the society in the following years. This study focuses on religion as a language of power in contemporary Turkey, in the example of the Justice and Development Party. This article has emerged around an interest in understanding a very high level of religious language before the 2023 elections, parallel to the problems that the government has been experiencing in politics in all respects in recent years, and has set itself a goal in understanding the social background of the problem. The data obtained based on indirect and direct observation were analyzed from a fact-centered historical phenomenological point of view. The process has been read as the historical

* Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, serdic07@hotmail.com orcid.org/0000-0001-9453-2072

repositioning of the values displaced by the nation-state program by a new type of conservative political community.

Keywords: Justice and Development Party, Religion in Turkey, Religion and Politics, Power and Religion, Islamism in Turkey

Giriş

İnsanlığın kadim tarihsel tecrübesi bize dinî otoritenin siyasi otorite karşısında üstünlüğü ya da kimi özel şartlarda bunların birleştiği ile ilgili örnekler

¹ yanında genel olarak din ve siyaset arasındaki güç ilişkilerinde dinî-kutsal otoritenin dünyevi-siyasal otoriteye bağlı olduğu ve hatta prensip olarak din ve siyasetin ayrılığı esasına dayanan liberal dönemde bile dünyevi iktidarın dinî otorite üzerinde egemenlik iddiasını sürdürdüğünü göstermiştir.² Daha özelden durum İslam tarihi bakımından da aynıdır. Dinî ve dünyevi otoritenin özdeşliğine dayanan Risalet ve Raşit Halifeler Dönemi ardından yönetimin saltanata dönüştüğü ilk dönemden itibaren siyasi otorite her zaman ulemanın dinsel otoritesinden faydalanma itiyadını elinde tutmuş; ancak onların dünyevi otoriteye müdahalelerini -bazı göstermelik ama sonuçta siyasi faydadan hali olmayan örnekler bir kenara bırakılırsa- kesinlikle uygun bulmamıştır.³ Öte yandan Türk Sünniliğinde din ve devlet işleri daha belirgin bir farklılaşmaya sahip görünmüş gerek Selçuklu gerek Osmanlı deneyiminde dünyevi otorite dinî otorite üzerinde bir nüfuzla sahip olmuş,⁴ geleneğin etkisinde devlet, kutsal hüviyetini farklı bir ontolojik ve epistemolojik düzlemde sürdürmüştür.

İşaret edildiği gibi dünyevi ve dinî otorite arasında toplumsal ve kültürel şartların belirlediği değişken bir ilişkiden söz edilebilir. Bu, makale bağlamında problemin bir boyutunu teşkil etmektedir. Konu açısından diğer bir boyut ise dine yaklaşımla ilgilidir. Öteki toplumsal kurumları tamamlayan bir organ olarak yaklaşan işlevselcilik, modernite ve rijit sekülerleşme teorileri ile toplumla etkileşimini koruyan ve aynı zamanda toplumun kutsal ihtiyacını karşılayan özel bir kurum olarak gören öteki sade klasik okuma biçimlerinin aksine dini bugün dünyevi iktidarın kurumsallaştırmaya çalıştığı yeni toplum düzeninin odağındaki kurum olarak yeniden okumaya ihtiyaç vardır. Bu ilgi zayıf bir tarihsellik etrafında her bakımdan sorunlu bir modernleşme ile karşı karşıya bulunan İslam ülkeleri yanı sıra özellikle bu konuda daha farklı ve uzlaşımçı bir tarihsel deneyim üzerine oturmuş; fakat yüzyıllık Cumhuriyet tecrübesi içinde jakoben politik sekülerlikten yeni tip sekteryan muhafazakarlığa giden bir kavşakta dinin farklı ifade kalıplarıyla yüzleşmiş Türk toplumu açısından daha fazla dikkat çekicidir. Başka bir söylemle Türkiye düzleminde bu değerlendirmenin anlamı şudur: İster 2000’li yılların başına kadarki tarihsel bağlamda politik sekülerizm karşısında ulus-devletin inşası için nesneleştirilmesi olsun isterse yeni yüzyılın ilk çeyreğine rengini verdiği tarzda yeni tip politik muhafazakarlığın öznesi olarak tasarlanması olsun dinin söylemi ve nihai biçimlenmesinde siyasi iktidarların tartışmasız etkisi olmuştur. Şu farkla ki yeni dönemde din, Türk siyasi düşüncesi açısından geç bir Sünnilik olarak iktidarın kurumsallaştırmayı hedeflediği yeni toplum düzeninde toplumsal mücadelenin merkezine yerleştirilmiştir.

Mayıs-2023 Cumhurbaşkanlığı ve 28. Dönem Milletvekiliği Genel Seçimlerine Türkiye dışarıda yakın coğrafyasındaki Rusya-Ukrayna Savaşı, NATO’nun bununla ilgili genişleme stratejileri, İslam ülkeleri arasındaki sorunlar ve yaşadıkları iç karışıklıklar ile

¹ Ernst H. Kantotowicz, *Kralın İki Bedeni*, çev. Ümit Hüsrev Yolsal (Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2018).

² Maurice Barbier, *Modern Batı Düşüncesinde Din ve Siyaset*, çev. Özkan Gözel (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999), 181-285.

³ Vejdi Bilgin, “İslam Tarihinde Politik ve Dini Dil Üzerinden Nüfuz Mücadelesi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 14/1 (2014), 12.

⁴ Şükrü Karatepe, “Osmanlı’da Din-Devlet İlişkisi”, *Yeni Türkiye* 6/31 (2000), 419-422.

içeride 6 Şubat depremlerinin her bakımdan yarattığı büyük yıkım yanında ciddi ekonomik ve sosyal bir kriz ortamında girmiştir. Kabaca üç cepheli politik bir mücadele içinde geçen seçimde kendisini muhafazakâr ve demokrat olarak tanımlayan Adalet ve Kalkınma Partisinin merkezde olduğu ve son yıllardaki politik şartların kaçınılmaz şekilde buna milliyetçi retoriği de eklediği iktidar bloğu (Cumhur İttifakı) seçmenle ilişkisini din ve milliyet temaları üzerine kurmuştur. Bu çerçevede bu politik cephe söz konusu seçim sürecinde dinin itikadi, ameli ve sosyal dili ile cami, seccade, başörtüsü gibi sembollerini sosyopolitik bir sürüme sokmuş; terörle mücadeleye dönük operasyonları, savunma sanayi ve enerji konusundaki gelişmeleri vitrine sürmüş ve dinsel kazanımların elden çıkacağı ve ülkenin beka sorunuyla karşı karşıya kalacağı iddialarıyla politik bir rekabet yaratmayı tercih etmiştir. İktidarın hegemonik aygıtı olmakla sıkça eleştirilen Diyanet, ilk defa oy kullanacak gençlerin seçimi belirleyecek bir faktör olarak görüldüğü bir ortam içinde 19 Mayıs Atatürk'ü Anma Gençlik ve Spor Bayramına denk gelen cuma günü camilerde doğrudan gençlerin ülke geleceğinde dinî ve milli misyonlarını öne çıkaran bir hutbe okutmuştur.⁵ Merkezdekine benzer bir dayanışma ağı içinde seçimi çevresel dinî hareketler de bir *seferberlik* olarak görmüştür.⁶

Adalet ve Kalkınma Partisinden ayrılmış siyasetçilerin de içinde olduğu ve toplumda İslamcı, muhafazakâr, milliyetçi, liberal, cumhuriyetçi ve sosyalist ideolojiler üzerinden bir karşılığa sahip büyük muhalefet bloğu (Millet İttifakı) otoriter buldukları Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine karşı parlamenter sistemi geri getirme, kurumların bürokratik ve şeffaf işleyişini temin etme konusundaki mutabakat metinleriyle seçmen önüne çıkmıştır.⁷ Seçim kampanyasında bu geniş tabanlı muhalefet ayrımcılığa karşı fırsat eşitliği, keyfilğe karşı hukukilik vurguları etrafında, içinde dinin de olduğu toplumsal alanda temel hak ve özgürlükleri koruma, yoksulluk ve yolsuzlukla mücadele temalarını işlemiştir. Seçmen nezdinde milliyetçi ve göçmen karşıtı politik bir tavırla ayrışan dar tabanlı küçük muhalefet bloğu (Ata İttifakı) ise sadece seçimin *yürütmeyi* ilgilendiren kısmının ikinci tura kalmasını değil; aynı zamanda bu süreçteki kampanyaları ve seçim sonuçlarını da etkileyen politik bir durum yaratmıştır. Din bu üçüncü bloğun kampanyasında doğrudan kullanılan bir tema olmamıştır. Fakat sonuçta bu kampanyalarda din elbette partilerin temsil ettikleri düşünceler etrafında kimi tedahüller olduğu görülmekle birlikte ve farklı değişkenlerle ilişkisi içinde genel olarak en azından söylem düzeyinde *değer eksenli* (şekilci) ve belirli ölçüde *varlık eksenli* (etik) denebilecek iki form ortaya çıkarmıştır. Neticede bu dinsel şemalar Türklerin bütün dinî tarihini içine alacak; kimisi alacakaranlıkta kalmış kimisi daha canlı katmanlardan gelerek bazen garip bazen de ilk planda hemen anlaşılır tarzda inşa edilmiş bir eğretileme ve epistemolojiye işaret etmektedir.

Siyasal dil ve retorikle toplumsal epistemoloji arasında ilişki olduğu muhakkaktır. Tarafların seçim kampanyalarında gündeme taşıdıkları ve taşımaktan çekindikleri tema ve sloganlara bakıldığında esasen siyasal rekabetin toplumdaki İslamcı ve milliyetçi ideolojilerin motive ettiği sosyal ve dinî konformist doku ile ağırlıklı şekilde *devletin dininin adalet olduğu* söyleminde kristalleşen, dinin politik metalaştırılmasına karşı tavır alarak temel hak ve ödevler etrafında özgür bireyi inşa etmeyi salık veren daha bireyci ideolojiler arasında yürütüldüğü görülmüştür. Ancak ekonomik ve sosyal şartlar ne olursa olsun Türk siyaseti açısından çarpıcı olan şey toplumsal ve politik darboğazın da etkisiyle Cumhuriyet'in ikinci yüzyılının eşliğinde girilen bir seçimde dinin, seçimin yumuşak karnı olarak odak bir noktaya yerleşmiş olması ve toplumdaki önemli bir kitlenin de bunu satın almasıdır. Nitekim süreçte görüldüğü üzere ülke sorunları bağlam dışı olarak sözcelimi

⁵ <https://www.diyanehaber.com.tr/19-mayis-2023-cuma-hutbesi> Erişim tarihi: 05.12.2023

⁶ <https://www.karar.com/yazarlar/ahmet-tasgetiren/seferberlik-tuttu-1596446> Erişim tarihi: 12.06.2023

⁷ <https://chp.org.tr/yayin/ortak-politikalar-mutabakat-metni> Erişim tarihi: 05.12.2023

inanın-inanmayan, rahmani-şeytani, seven-sevmeyen jargonunda din üzerinden kolaylıkla manipülatif açıklamalara konu olabilmektedir.

Yüzyılın ilk çeyreğinde gittikçe sınırlarını muhkemleştiren ve adı geçen seçim sürecinde yedeğine İslam ve Türk mirasını da alarak farklı sosyoekonomik, kültürel ve siyasi kırılmalar sırasında politik iktidarla kendisine çıkış imkânı bulan İslami siyasal söylem, hakkında akademik bir motivasyon yaratacak nitelikte bir ilgi uyandırmıştır. Hatta toplumsal anlamda kitle üzerinde hatırı sayılır bir ilgiyle karşılanan bu söylemin Cumhuriyet’in kazanımları konusunda yarattığı endişe sebebiyle olmalı ki içerden kimi ciddi eleştirilere rağmen muhalefetin büyük bileşeni olan Cumhuriyet Halk Partisinin geleneksel din-siyaset modelinden ayrışarak *helalleşme* ile somutlaşan bir periferide din ile yeni bir ilişkiye girmesi süreç açısından meselenin anlaşılmasını iktiza eden başka bir durum yaratmıştır. Öyle ki ittifak içindeki muhafazakâr-dinî tabana sahip partilere mecliste temsil edilmek üzere verilen sandalye sayıları Cumhuriyetçiler tarafından abartılı bulunmuştur. Türk siyasetinin güzergâhı ve geleceği açısından daha ilginç olan şey ise bu cephe arasında İslamcı gelenekten gelen partilerin iktidarın dinî-politik söyleminin naifliği konusunda resmî ulusal tezle yeni bir anlam seti üzerinden kurduğu temastır. Öyle ki din-siyaset ilişkileri bakımından modernleşme sürecinde ara bir form ve farklı bir epistemolojiyi *nesnelleştirme* gücüne sahip olarak değerlendirilebilecek bu karşıt dinî-politik tavır/değer şimdilik geleneksel resmi ideoloji ile yeni toplumsal gerçeklik arasında bir uzlaşma yaratma girişimi kabul edilebilir. Ancak bu politik değerın akıbeti şimdilik iktidarın din dili ile muhalefetin bu değere karşı tutumuna bağlı gözükmektedir. Sonuçta iktidarın din söylemi üzerinden kurumsallaştırmaya çalıştığı toplum projesi ile buna karşı muhalefet tarafından ortaya konan itirazlar sadece Türkiye’de din-siyaset ilişkilerinin geleceği açısından değil; aynı zamanda toplumda dinin rolü, işlevi ve geleceği bakımından da belirleyici bir mahiyet taşımaktadır.

Bu ilgiler ve önem çerçevesinde çalışma çağdaş Türkiye’de bir iktidar dili olarak dini, politik anlamda yüzyılın ilk çeyreğine damgasını vuran Adalet ve Kalkınma Partisi örneğinde incelemeyi konu edinmiştir. Son kertede dinin Türkiye’de toplumun kutsal ihtiyaçlarını karşılayan masum bir kurum olduğu şeklindeki fonksiyonist görüntüsünün ötesinde anlamlar taşıdığı ve iktidarın doğrudan emek, üretim, tüketim ve sermaye yanı sıra bunlara eşlik eden bilgi ile şekillenmiş toplumsal ve kültürel birikimi bir hukuk düzeni etrafında yönetirken dine muhtemel toplumsal gerilimlerle başa çıkma konusunda bir işlev yüklediği sayılıları üzerine oturtulan makale siyasal otoritenin din söyleminin yaslandığı sosyoekonomik, kültürel ve ideolojik anlam setleri hakkında bir tartışma yapmayı hedeflemiştir. Durum böyle olunca çalışmanın esasen büyük oranda iktidarın din dili ile toplumun her bakımdan sosyal, ekonomik ve kültürel sermayesi arasında kurulan bir hipotezle ilişkili olduğu ifade edilebilir. Bu sebeple çalışmada din sorunu sadece iktidarın diline yansıyan boyutu ile sınırlandırılmış olup öteki sosyopolitik anlamlar tartışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

Çalışma verileri iktidarın özellikle seçim öncesi basına yansıyan din dili ile zaman içinde bu konuda oluşmuş literatüre dayandırılmıştır. Dolayısıyla doğrudan ve dolaylı gözlemlerle elde edilen veriler tarihsel bağlamla ilişkilendirilerek tarihsel sosyolojik bir bakış açısı etrafında olgu merkezli fenomenolojik bir çözümlemeye tabi tutulmuştur. Bu anlamda öncelikle modern Türkiye’de dinin siyasal söyleminin İslami ve ulusal izdüşümü ve etkileşim sahaları tartışılmış, ardından da bu dinî ve siyasal bagaj çerçevesinde bugün inşa edilmiş din dili tarihsel fenomenolojik bir perspektiften çözümlenmeye çalışılmıştır.

1. Siyasal Evveliyat: Değişim ve Süreklilik Bağlamında Müslüman ve Türk Devletlerinde İktidar ve Din

Çağdaş Türkiye’de iktidarın din dili ve tasavvurunun anlaşılması şüphesiz tarihi sosyopolitik, ekonomik ve kültürel mirasın din ile ilişkisi bağlamında ortaklaşa inşa ettikleri zihin dünyalarının esaslı bir etüdüne bağlıdır. Esasen konunun tarihsel bağlamı yönetici sınıf, tebaa, mülkiyet, ulema, kültür ve medeniyet gibi değişkenler üzerinden daha geniş incelenmeye müsaittir. Ancak burada sorunun tarihsel geçmişine yönetici olarak halife/imam – sultan – han/hakan – cumhurbaşkanı – başkan gibi siyasi otoriteler ve karizmanın Müslüman toplumlardaki sosyopolitik ve dinî anlamı üzerinden yapılacak değerlendirme ile bir çerçeve çizilmek istenmiştir.

Burada sorunun ana bağıntılarından birisini iktidar ve bununla ilişkili olarak onun din tasarımı oluşturmaktadır. Bir diğeri ise bu politikanın üzerine oturduğu toplumsal şartlardır. *Din* Batı düşüncesindeki dünya ile daha mesafeli sayılabilecek anlamından farklı olarak⁸ İslam düşüncesinde, bütün peygamberlerin değişmeksizin ortaklaşa taşıdıkları ve değişken dünyevi alanın temel haklar bağlamında kendisine karşı ahlaken sorumlu olduğu evrensel yasa anlamında teorik bir içeriğe sahiptir.⁹ Bu bağlamda İslam toplumun siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel bütün organizasyonlarına karşı her zaman ilgi duymuştur. Öyle ki bu ilgi Müslüman toplumda dini arkasına alan her tür iktidar için önemli bir özellik olmuştur. Hz. Muhammed (as) zamanında en saf şekliyle sosyal kurumlar üzerinde peyderpey bir uygulamaya imkân bulmuşsa da özellikle Raşit Halifelerden sonra siyasetin kalıcı olarak saltanata dönüşmesiyle birlikte söz konusu kurucu öz, her bakımdan sürekli kaosa açık sosyopolitik, dinî ve ekonomik şartlarla karşı karşıya ve aynı zamanda *zıllullah fi’l-arz* olan halifelerin dünyevi iktidarında yeni bir ontoloji ve epistemolojiyle oldukça keskin bir yer değiştirmeye uğrayarak hiyerarşik bir dönüşüm yaşamıştır. Dolayısıyla bu durum kitabî/ortodoks dinin dünyevi iktidar tarafından yeni bir kutsal ve kutsallaşma sürecine tabi tutularak kalıcı bir şekilde toplumsal ve yerel olana göre yeniden kurgulanması ve tedavüle sokulması anlamına gelmektedir. Bu görüntüsü içinde din bir yönüyle İslam toplumunda oldukça erken bir dönemden itibaren egemenlerin sosyopolitik ve ekonomik şartları yönetmelerinin aparatına dönüşmüştür. Böylece başlangıçtaki, İslam’ın toplum ve siyasete ilgisinden sonra tam bir ters-yüz edilmiş siyasetin; daha doğrusu bazı tartışmalara rağmen kendilerini *Allah’ın halifesi* gören ve böylece politik eylemlerini tartışılmaz kılmaya çalışan halifelerin İslam’a ilgisi gündeme gelmiş; ardından da bu, siyasal bir makyajla dinî-aksiyolojik bir tavra büründürülmüştür.

Hz. Muhammed ölüm döşegindeyken amacı Suriye’nin fethi olan bir sefer planlanıyordu. Medine merkezli küçük İslam Devleti 10 yılda Suriye, Mısır ve Irak şehirleri üzerinden Bizanslılar ve Sasaniler ile olan sınırlarını geniş bir alana yaydı. 1 asır sonra ise İslam İmparatorluğu Prenelerin kuzeyinden Kuzey Afrika’ya ve Mezopotamya’dan Semerkand bölgesi ve Pencap’a yayıldı. Dolayısıyla bu hızlı gelişmeler komşu imparator ve kralların politik konumlarına uygun şekilde halifelerin *reaya* üzerindeki yönetsel

⁸ William Montgomery Watt, *İslam’da Siyasal Düşüncenin Oluşumu*, çev. Ulvi Murat Kılavuz (İstanbul: Birey Yayıncılık, 2001), 53-54.

⁹ Şaban Erdiç, *Ebû Hanîfe’de Din ve Siyaset* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 139-152. (Ebû Hanîfe’ye ait; İslam’ın akılcı, dinamik ve bilgi temelli bu din teorisi ve kavramsallaştırmasına farklı çalışmalarda atıfta bulunuldu. Buna birkaç nedenden dolayı ihtiyaç duyulmaktadır. Öncelikle İslam kitabî-resmî-ortodoks tavır yanında coğrafya, ekonomi, ideoloji, kültür gibi beşeri pek çok sosyal ünitenin etkisinde geleneksel ve popülist karakterlere sahiptir. Bu bağlamda tek bir İslam’dan söz etmek yerine farklı İslamlardan söz etmek olguya daha uygundur. Hatta kitabî İslam içinde bile özellikle bu din yaklaşımını paranteze alma konusunda bir zorunluluk hissedilmektedir. Diğer bir boyut İslam’ın tarihsel şartlarda edindiği ideolojinin, evrensel bir deneyimi kendi koşullarında anlama konusunda yarattığı handikaplara dikkat çekmektir. Son bir not ise İslam’ın ideolojik ve pragmatik tasarımının örgütlü bir din alanı olarak ilahiyat alanında da şaşırtıcı düzeyde ve hızda gittikçe normatif bir karşılık bulmasına karşı akademik bir refleksiyle ilgilidir. Çünkü bu dil kendi mahallesinde -en azından hatırı sayılır bir kategorinin anlam dünyasında- görülür savrulmalar yaratmaktadır.)

taleplerinde, bir siyasal sözleşme olarak *biata*¹⁰ aykırı fiili durumlar yaratmalarını hızlandırmıştır. Doğal olarak bu durum yönetimdeki kurucu dinî değerlerin yeni seküler kodlar kazanması yanında sosyoekonomik, politik, dinî ve kültürel pek çok sorun yaratmıştır. İslam’ın ilk 4 asrı bu *fetihler, ihtida, parçalanma* ve *yeniden kurulma* hareketlerine sahne olmuştur. Devlet halife etrafındaki bir Arap-Müslüman aristokrasisi tarafından yönetilirken taşradaki Arap valilerin en önemli işi ordu üzerinde kontrole sahip olmak ve Arap olmayan mahalli idarelerin ödemeleri gereken vergileri vermesini sağlamaktı. Orduda yıllık maaş karşılığı hizmet gören sadece Arap Müslümanlar tam vatandaş kabul edilirken Arap olmayan Müslümanlar ikinci sınıf vatandaş muamelesine muhatap edilerek gayr-i Müslimler gibi vergilendirilmişlerdir. Birçok noktada devlet işleri imparatorluğun şartlarına ters bir şekilde kabileler ve kabile konfederasyonlarının geleneksel tecrübelerinden çıkarılan geleneksel Arap politik fikirleri üzerine kurulmuştur. Halifenin tek başına almış olduğu kararlar tam bir bağlayıcılığa sahipken yönetimde uğruna her şeyin mubah olduğu bir iktidar mücadelesi öne çıkmıştır. Özellikle 11. yüzyıldaki *yeniden kurulma* safhasında halife, statüsü ve bazı resmi fonksiyonları bulunan kişi olma pozisyonunu korumakla birlikte yetkilerinin çoğu *sultan* adıyla anılmaya başlanan dünyevi-siyasi otoritesi baskın savaş komutanlarının eline geçmiştir. Selçukluların 1055’te Bağdat’a yerleşip devlet kurmasıyla da görüldüğü üzere bu durum bir taraftan halifelerin politik idaresinin sona ermesi diğer taraftan onların topraklarında merkezi hükümetin yeniden kurulması gibi farklı boyutlar ortaya çıkarmıştır. Ancak bu aşamada Selçuklular özelinde söylemek gerekirse Müslüman coğrafyada iktidar, kader teorisinin de pekiştirdiği üzere İslam’ın ilk yüzyıllarındaki salt dinî-teokratik görüntüsünden sonra böylece siyasi gücün askeri-sivil bir dayanağa kaydığı yeni bir politik deneyimle karşı karşıya gelmiştir. Siyasi güç kısmen reayanın rızasına bağlıydı ve bu yeni gerçeklik belirtmek gerekir ki toplumun İslami esasının tanınması; yani halifenin kabulü, bazı durumlarda ibadete katılma, şeriati uygulayan mahkemelerin devamı vb. yeni epistemolojilerle gelişti. Bununla birlikte yine işaret etmek gerekir ki daha önemli siyasi kararlarda ve mahkemenin işleminde yerine göre İslami ilkeler göz ardı edildi.¹¹

1258’de Hülâgu’nun Bağdat’taki Abbasi hilafetini sona erdirmesi, İslam siyaset düşüncesi açısından önemli bir kırılma olmuştur. Teorik açıdan şartlar gerektirdiğinde dinsel otoriteye ihtiyaç duyulabileceği ihtimali ile birlikte Osmanlı’nın 1517’de Mısır’ı fethetmesine kadar iktidara meşruiyet sağlayacağı düşüncesiyle Memluk sultanları Abbasi ailesinden halifeleri görevde tutmak suretiyle halifelik makamını sembolik olarak sürdürmüşlerdir. Osmanlı sadece toprak kayıpları anlamında değil; gerilemenin siyasi, askeri, ekonomik, sosyal, teknik pek çok açıdan kendisini gösterdiği ve bunun içeride huzursuzluğu iyiden iyiye artırmaya başladığı 18. yüzyıla kadar halife unvanına fazla ilgi duymadı. Çar ve kralların Osmanlı tebaasındaki milletlerle din üzerinden politik hedeflere yönelmesiyle Osmanlı’da hilafet bu zor zamanda yeniden ihya edilip politik bir tedavüle sokulduğunda dünyanın farklı bölgelerindeki Müslümanlar tarafından belli ölçüde tanındı. Böylece Allah’ın iradesinin tecellisi kabul edilen hilafetin sembolik ağırlığı üzerinden kitleleri yönetme düşüncesine dayanan ve statik bilgi ile her zaman eşgüdümlü ilerleyen tarihsel politik refleks bir kez daha öne çıkarılmış oldu. Bilindiği gibi 1922’de saltanat kaldırılırsa da 1924’te ilga edilene kadar bir süre daha Osmanlı ailesi üzerinden sadece manevi yetkilerle hilafet sürdürülmek zorunda kalmıştır. 1926’da Kahire ve Mekke’de hilafet kongresi toplanmış, toplantıda bu görevin görünür gelecekte askıda kalmasına karar

¹⁰ Şaban Erdiç, “İslam Siyaset Düşüncesinde Siyasal Baskı unsuru Olarak Biat -Ebû Hanife Örneği-”, *Hitit İlahiyat Dergisi* 20/1 (2021), 295-322.

¹¹ Bernard Lewis, *İslam’ın Siyasal Söylemi*, çev. Ünsal Oskay (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2011), 69-88; W. Montgomery Watt, *Müslüman Aydın -Gazâli Hakkında bir Araştırma*, çev. Hanifi Özcan (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 21-28.

verilmiştir. Hilafetin dinî-nostaljik çekiciliğini hesaba katmakla birlikte İslam ülkelerinde iktidarlar hâlihazırda başka *kutsal* yollarla meşruiyetlerini sürdürmektedirler.¹²

13 asırlık bir siyasi hafıza içinde iktidarın din ile ilişkisi bağlamında İslam siyaset düşüncesi ilki peygamberlik dönemi ve kısmen Raşit Halifeler Dönemini içine alan kısa tevhit eksenli *etik devlet* yönetim modeli diğeri ulemanın da hayati katkılarıyla halifenin/sultanın yönetsel sorunlar için dini işlevselleştirdiği, uzun döneme yayılan *siyasal pratik model* olmak üzere iki tasarım ortaya çıkarmıştır. Bu ikincisiyle ilişkili olarak ilkesel, akılcı ve dinamik bir model yerine statik ve devrimci din-siyaset modellerinin otoriteyi/yöneticiyi kutsallaştırarak bilgi bagajına yaslanma ve buradan politik çıkar elde etme konusunda ortak Arap ve Türk perspektifleri, dinî alanla dünyevi alan arasına koydukları mesafeler bakımından birbirinden farklılaşmışlardır. Tarihsel sosyolojik şartların siyasi olarak dini işlevselleştirmeyi zorladığı durumlar paranteze alınırca modernitenin etkisinde genel olarak Osmanlı-Türk siyasetinin din ve siyaset ilişkilerindeki gelişimi liberal bir güzergahta şekillenmiştir. Nihayet Türk siyasal düşüncesi Cumhuriyet ile birlikte dini alanla seküler alanın sınırlarının iyice belirginleştiği yeni bir politik deneyim ve otorite tipi inşa etmiştir. Fakat yine de bu durum siyasal bellekte kitlelerle de ilgili olarak esaslı bir yere sahip gelenekteki kutsal otorite arayışının varlığını şimdilik değiştirmemiştir.

Buraya kadar yapılan değerlendirmeler iktidarın din dili hakkında fikir verecek tarihsel bir bağlama işaret etmektedir. Bu, İslam'ın daha ilk dönemlerinden itibaren kurumsallaşan statik-Eş'arî din yorumunun halife/iktidar tarafından işlevselleştirilip doğrulanmasıdır. Bununla ilgili daha modern başka bir bağlam ise kendisini tamamen geleneğin din ve siyaset algısının karşısına yerleştirerek bürokratik ve seküler toplum hedefiyle en az yüzyıllık deneyimde ortaya çıkan şartlarda inşa edilmiştir. Esasen bu iki bağlama modernleşme sürecinde ikisi arasında yaşanan gerilimin ve yerine göre uzlaşımın inşa ettiği sosyopolitik ve kültürel birikimi de bir faktör olarak dâhil etmek gerekir. Bu anlamda Türkiye'de resmi laiklik zaman zaman Anayasa Mahkemesi'nin içtihatlarıyla da doğrulandığı gibi devleti tanımlayan siyasi ve hukuki bir ilke olarak değil; toplumsal ve kültürel hayata hâkim olması gereken bir felsefe olarak anlaşılmış ve uygulanmıştır. Türk toplumunun düşünsel kodlarının ana referans çevresini oluşturan dine; yani İslam'a toptan kuşkuyla bakan ve onu çağdaşlaşmanın önündeki en büyük engel olarak gören bu pozitivist ve ilerlemeci felsefe doğal olarak devlete dinî-sivil hayatı kontrol altında tutmayı temel bir görev olarak yüklemiştir. Bu jakoben tavır kendisinden emin bir şekilde pek çok mağduriyeti göze alarak dinî referanslı sivil ve siyasi pek çok oluşumu çeşitli yollardan baskı altında tutmuş ve bunların dinsel taleplerinin demokratik yollardan siyasete yansımalarını engellemeye çalışmıştır. Bu baskı karşısında modern Türkiye'deki İslami siyaset *adil ekonomik düzen* sloganıyla 1970'lerde önce Milli Nizam Partisi ve Milli Selamet Partisi, 80 ve 90'larda Refah Partisi ve Fazilet Partisi, ardından da 2000'lerde Adalet ve Kalkınma Partisi ile kiteselleşerek demokratik, eşitlikçi ve çoğulcu siyaset içinde kendisine bir çıkış bulmaya çalışmıştır.¹³

2. Sosyoekonomik ve Kültürel Evveliyat

Yerinden edilmişler yeni bir politik cemaat etrafında yeniden mekânda yerlerini almaya çalışırken bu süreçte toplumsal bilinci nakleden enstrümanlar arasında yukarıda değerlendirildiği üzere Türkiye'nin uzak ve yakın dinî ve siyasi belleğinin inşa ettiği paketlerin hatırı sayılır bir ağırlığı vardır. Ancak şartların olgunlaşmasında bunlar tek başına yeterli olmamıştır. Özellikle 1970'lerden 2000'lere doğru gittikçe ağırlaşan

¹² Watt, *İslam'da Siyasal Düşüncenin Oluşumu*, 164-166; Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye* (Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, 2022), 2/66-67.

¹³ Mustafa Erdoğan, "İslâm, Çoğulculuk ve AKP İktidarı", *Liberal Düşünce* 18/69-70 (2013), 58-59; Elisabeth Özdalga, *İslamcılığın Türkiye Seyri*, çev. Gamze Türkoğlu (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 45-67.

ekonomik sorunlar, kentleşme, kadın hareketleri, dinî grupların toplumsal talepleri, darbe ve muhtıraların yarattığı ideolojik polarizasyonlar ile hızlı sosyal değişimin neden olduğu travma ve kimlik sorunları yeni paketler ortaya çıkarmıştır.

Türkiye geçtiğimiz yüzyılda hızla kırsal ve tarımsal bir ekonomiden kentsel ve sınai bir ekonomiye geçerken her biri kentsel ve sınai grupların siyasi ve iktisadi iktidarının artmasına hizmet eden bazı aşamalardan geçmiştir. Devletçilik programı etrafında siyasi ve iktisadi iktidarın devlet seçkinlerinde olduğu ilk aşamadan sonra 1960’lardaki sanayileşme dalgasının ortaya çıkardığı yeni sosyoekonomik süreçte İstanbul merkezli, ülkenin kuzeybatı köşesindeki büyük ölçekli özel firma ve holdingler yeni iktisadi iktidarın merkezi haline gelmiştir. 1970’lerde artan siyasi ve makroekonomik istikrarsızlıklar sanayileşmenin giderek içe kapanmasına ve küçük çıkar gruplarının kısa vadeli çıkarlarının kalıcı ve sistematik bir ekonomik programın önüne geçmesine yol açarken 1980 darbesiyle kriz farklı bir bağlama taşınmıştır. Bu aşamada sınai taban Anadolu’daki bölgesel merkezler yayılmış ve böylece sonraki yıllarda muhafazakâr siyasete önemli girdiler sağlayacak Anadolu kaplanlarının yükselişiyle birlikte burjuvazinin iktisadi tabanı da toplumsal ve coğrafi olarak genişlemiştir. Fakat bütün bu iktisadi gelişmeler olurken siyasi iktidar tarafında daha çoğulcu, eşitlikçi ve özgürlükçü siyasete doğru alan açma ve genişleme gerçekleştirilemedi. Aksine 1990’lar boyunca siyasi iktidarlar bütçe açıkları, borçlanmalar ve enflasyonist politikaların kısılcacında kırılğan koalisyonlar ve zayıf hükümetler üretmiştir. Bununla birlikte bu siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar sosyal kurumlarda yeni bilişsel kırılmalar yaratırken temel hakların güçlendirilmesi konusunda kamu yatırımlarının azalması bir tarafa dar çıkar gruplarının etkisinde hukukun üstünlüğü, eğitimde fırsat eşitliği, din ve vicdan hürriyeti, mülkiyet hakları gibi temel başlıklarda çok ciddi sorunlar ortaya çıktı. Özellikle bu durumdan kentli yoksullar, az gelişmiş Anadolu şehirleri ve kasabalarında yaşayanlar ile küçük esnaf grupları büyük zarar gördü.¹⁴ 1994’teki yerel seçimlerin ardından 1995’in sonundaki genel seçimlerden de başarı ile çıkan ve bir dizi koalisyon görüşmeleri ardından Doğru Yol Partisi ile hükümeti kuran Refah Partisinin süreç içinde gerek yerel yönetimler gerek merkezi yönetimde gösterdiği performans ordu tarafından Kemalist ikonları dönüştürmek, Cumhuriyetin kurucu ilkelerine aykırı bir yönetim ortaya koymak olarak algılanmıştır. Bu sebeple Erbakan 1997’de ordunun MGK üzerinden ilettiği taleplere boyun eğerken *postmodern darbe* denilen bir askeri manevra ile iktidarın dışına itilmiştir. Bu doğrultuda Anayasa Mahkemesi devletin laik yapısını tehlikeye soktuğu gerekçesiyle 1998’de partiyi kapatmış ve Erbakan’ı da beş yıllığına siyasi yasaklı yapmıştır. Nitekim bütün bu süreç 2001 ekonomik krizinin de etkileriyle yeni bir politik ve iktisadi bilinçlenme yanında İslami direnç için uygun koşullar yaratmıştır.

Öte yandan devletteki güç çatışmasından bağımsız olmayan bu sosyoekonomik şartlar, görünürde sadece diniymiş gibi gözükten öteki sosyal, ekonomik ve kültürel talepler gittikçe keskinleşen bir *öteki* algısı içinde yaygın bir direnç alanı oluşturmuştur. İşaret edildiği gibi devletin her şeye rağmen bu aşamada dinî özgürlükleri bastırmaya devam etmesi büyük toplumsal sorunlar yaratmış ve özellikle de toplumun eğitim ve iktisadi durum bakımından yukarı doğru bir sosyal hareketlilik özlemi içindeki muhafazakâr kesimlerde siyasal eylemciliğe ve kitlesel gösterilere yol açmıştır. Bu çerçevede ağırlığını ortanın altındaki ekonomi ve kültür çevrelerine mensup kategorilerin oluşturduğu toplum kesimleri, genç kızların eğitim görmesini ve meslek sahibi olmasını engelleme girişimi olarak gördükleri üniversitelerdeki başörtüsü yasağına ve aynı şekilde kamuda yaşanan benzer sorunlara karşı sık sık nümayişler düzenlemişlerdir. Bu arada Türkiye’deki İslami siyaset geleneği Fazlur Rahman, Muhammed Abduh, Seyyid Kutub, Mevdudi gibi İslamcı entelektüel kuşağın etkisinde Kemalizmi, milliyetçiliği ve hatta totaliter addettikleri

¹⁴ Şevket Pamuk, “20. Yüzyıl Türkiye’inde İktisadi Değişim: Bardağın Yarından Fazlası Dolu mu?”, *Türkiye Tarihi 1839-2010*, ed. Reşat Kasaba (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2019), 4/308-310.

merkeziyetçi ulus-devleti sorgulamaya başlayan orta sınıf profesyoneller, öğrenciler ve aydınlar için bir cazibe alanı yaratmış¹⁵ ve aynı zamanda söz konusu etki ile mevcut sosyolojik şartları tamamlayan yeni bir şuur ve anlamsal bagaj oluşturmuştur. Bu bağlamda bu kategorideki bilinçlenme, düşünce atlasını Türk İslam'ından daha çok otoriter politik figürler üzerinden Sünnilikle kristalize edilmiş Arap İslam düşünce sistematiğine yaslamıştır.

3. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Din Dili

2000'lerin hemen öncesinde İslamcı siyasetteki tıkanma Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidarda kendi rüşünü ispatladığı 2007-2010 yıllarına kadar içeride Refah Partisi deneyimi, dış politikada AB ile ilgili kurulan yeni diplomatik ilişkilerin de etkisiyle sosyoekonomik ve kültürel alanda daha liberal politik söylemlere yönelmekle aşılmaya çalışılmıştır. Başka bir yönden süreç, devleti ve sisteme karşı olan aktörleri medenileştirerek yola devam etme konusunda parti açısından bir zorunluluk da ifade ediyordu.¹⁶ Recep Tayyip Erdoğan ilk defa bir parti lideri olarak siyasal bir rol üstlendiğinde Fazilet Partisi'nin 2001'de kapatılması üzerine Necmettin Erbakan'a bağlı ve güçlü merkezi liderlik yapısı etrafında İslamcı geleneğin din söylemini sürdüren muhafazakâr kanattan reformcu bir çıkışla ayrılmıştı. İslami siyasal geleneğin acı tecrübelerinin etkisiyle olmalı ki bu şartlar başlangıçta partinin söylemini demokrasi, insan hakları, siyasal özgürlük ve çoğulculuk alanına çekmiştir. Bu süreçte laik çevreler partinin demokrasi, insan hakları, özgürlükler ve çoğulculuk etrafındaki söylemlerini inandırıcı bulmayıp bunları dinsel hedeflere ulaşmak için birer takiyye olarak kabul etse de kurucu omurga yeni siyasal oluşumu -gelenekten farklı bir yaklaşımla- İslam'la ilişkisi yerine siyaseti merkeze alan Müslüman bir parti olarak tanımlamaya özen göstermiştir.¹⁷

Bu siyasal paradigma yeni dönemin ilk yıllarında iktidarın din dilini de formalize edecek şekilde, en azından kendileri açısından deneyimlemeye değer daha geniş tabanlı toplumsal bir karşılık bulmuştur. Nitekim 2002 genel seçimlerinde sağ ve sol kanattan partilerin çarpıcı biçimde itibar kaybetmesinin de gösterdiği şekilde Türkiye sağı yeni bir kavşağa gelirken iktidar arkasına muhafazakârlar dışında sol ve liberal çevrelerin desteğini alarak önemli bir siyasal momentum yakalamıştır. Dolayısıyla özellikle 2010 sonrası bu tabanın iktidarla ilişkilerinin değişmeye başlamasıyla din dilinin de dönüşmeye başladığı dikkate alınır iktidarın din dili ile toplumsal tabanı arasında bir ilişkiden söz edilebilir.

Burada iki farklı toplumsal kategori dikkat çekicidir. Fikirlerinde radikal; fakat yaklaşımlarında ılımlı orta sınıf genç profesyoneller, öğrenciler ve entelektüellerden oluşan yeni İslamcı seçmen çevresi iktidarın hitap ettiği büyük kitleyi oluşturmuştur. Bu Müslüman kuşağın pek çoğu esasen kırsal karakterli olmakla birlikte kentlerde yaşayan, laik kurumlarda ya da dinî okullarda eğitim görmüş, yükselmek ve belli bir ekonomik güvenceye kavuşmak isteyen; fakat küresel ekonomiye ve patlama yapmış hizmet sektörüne katılma olanakları az genç nesillerden oluşmuştur. Onlar İslami yaşam tarzı ve ahlak değerlerini korurken aynı zamanda bunlarla ilgili yeni fikirlere de açık bir tablo çizmişlerdir. Bu sebeple bizzat Erdoğan'ın politik hedefleri ile muhafazakâr dinî kültür ve hakkı yenmiş gençlerin kabarmış özlere bir ufuk birleşimi yaratmıştır. Hatta öyle ki daha yakın dönemdeki dinsel ve politik manzaraya bakılırsa mahalli ve çevresel dinî oluşumların da merkeze doğru taşınmasıyla birlikte bu gençlerin de içinde bulunduğu kitle yeni bir politik dinî cemaatin inşasında çok özel bir işlev görmüşlerdir. Ancak bu ilk sosyal kategorinin dışında iktidarın, gücünü bürokratik siyasetten alan tavrı ise hem İslami siyaset

¹⁵ Jenny B. White, "Çağdaş Türkiye'de İslam ve Siyaset", çev. Zuhâl Bilgin, *Türkiye Tarihi 1839-2010*, ed. Reşat Kasaba (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2019), 4/392.

¹⁶ M. Hakan Yavuz, "Türkiye'de İslami Hareketin Dönüşümünde Yeni Burjuvazinin Rolü", *AK Parti -Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri-*, ed. Hakan Yavuz (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010), 10.

¹⁷ White, "Çağdaş Türkiye'de İslam ve Siyaset", 4/396-398.

geleneğinden gelen politik söylemi denetleme, yumuşatma hem de dinsel söylemi daha liberal bir tasarıma açma ve onunla ilişkilendirme konusunda başka bir politik bilinçlenme inşa etmiştir. Örneğin Erdoğan, jakoben bir laiklik yerine Amerikanvari bir seküler sistemden yanaydı ve bu bağlamda Müslümanların kamusal alanda düşüncelerini ifade etmeleri, başörtüsüyle üniversiteye gitmeleri gibi meselelerde özgür olmalarını istiyordu. Yine bu doğrultuda o, kadınların çalışma hayatından bankacılık sistemine geleneksel İslami siyasetin aksine ılımlı görüşler ortaya koymuştur. Nitekim partinin kurucuları arasında da kadınlar bir görünürlük oluşturmuş, parti programında dinsel atıfta bulunulmaktan sakınılmış, demokrasi ve özgürlüğün temel gerekliliği olarak görülen laiklik devletin din işlerini denetlemesi şeklinde değil; dine karşı tarafsızlığı anlamında tanımlanmıştır. Dolayısıyla kurucular partiyi seküler bir hükümet aygıtını yürüten muhafazakâr demokrat bir parti olarak takdim ederlerken partinin taraftarları arasında İslami değerlerin güdüleyici karakteri sebebiyle yönetim kadroları sahip oldukları Müslüman ahlaki değerleri koruduklarına sıklıkla işaret etmeye özen göstermişlerdir. Bu aşamada iktidar esasen bir din dili olarak bir grup ilahiyatçı entelektüelin de etkisiyle kuruluş aşaması ve aynı zamanda meşruiyet talepleri doğrultusunda tam da içselleştirilemediği anlaşılan Türkiye’ye özgü bir İslami felsefe ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Bu paradigma siyasal toplumsallaşma açısından bazı sorunlarla karşı karşıya olsa da başlangıçta, devrimci ve yakın tarihte görülen Arap İslam’ının siyaset yapma biçiminden farklı olarak İslam ile devlet arasında köprü kuran, dine insan tabiatının asli bir formu, laik devlete ise idari bir mekanizma olarak bakan varoluşsal, epistemolojik, aksiyolojik, siyasal, görece bir değer inşa etmiştir. Her ne kadar İslami konformizm içindeki radikaller bunu bir sorun olarak görmüşse de demokratik, laik bir hükümetin temsilcilerinin şahsi düzeyde İslami değerleri benimseyebileceği konusunda yerleşmekte olan ana akım düşünce de o an itibariyle yeterli bulunarak yeni politik cemaatin büyüdü İslami siyaset gelenek açısından sorunlu pek çok gelişmeyi yeni dinsel reflekslerle bastırmıştır.¹⁸

Adalet ve Kalkınma Partisi 2002 sonbaharında iktidara geldikten sonra demokratikleşme ve insan hakları performansı açısından siyasal sistemin İslami talepleri karşılama kapasitesi 2010’lara kadar sürekli genişlemiştir. Katı, jakoben laikliğe bir tepkiyi içerecek ve aynı zamanda toplumsal bir karşılık bulan özgürlükçü tavrı da yansıtabilecek şekilde sayıları daha sonra da artacak olan Kur’an kursları, imam hatipler, ilahiyat/İslami ilimler gibi dinî eğitim ve öğretim okulları önemli görünürlükler sağlamıştır. Bu yıllar aynı zamanda Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarında İslami siyasetin baskıdan kurtulmaya ek olarak siyasal sistemi kontrol eder bir güce ulaşmasının da başlangıcı olmuştur. Başka bir ifadeyle yeni şartlarda artık İslami duyarlıklar baskıdan tamamen sıyrılmış; İslam’ın da tabii olarak 2000 öncesindeki, siyaseti demokratik denetim işlevi ortadan kalkmıştır. Sonuçta partinin ilk 10 yıllık iktidar döneminde dinî-muhafazakâr değerlerin ana referans çevresini oluşturan dinî-siyasal tasavvur, yaygın şekilde kabul edildiği gibi hegemonik bir pozisyona ulaşmıştır. Öyle ki içerde ve dışarda Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarı dinsel kimliğe yaptığı vurgu ile bugün *İslamcı bir iktidar* olarak daha fazla değerlendirilmektedir.¹⁹ Özellikle 2010 sonrasında Türkiye’de eğitim yeni bir millet ve vatandaş inşasının önemli bir aparatı olmuştur.²⁰ Yanı sıra yeni İslami politik şartlara paralel olarak medya, sinema ve sivil toplum bu dinî-siyasal hegemonizmin toplumsal alımını kolaylaştıran, ikna edici güç unsurları olarak daha fazla görünürlük kazanmaya başlamıştır.

Buraya kadar yapılan değerlendirmeler ilk dönemlerde iktidarın din dilinin toplumsal tabanına dair bir resim ortaya çıkarmıştır. Hem toplumsal hem küresel düzeyde yaşanan gelişmeler sonraki dönemde bugüne kadar iktidarın toplumsal tabanı ile ilgili

¹⁸ White, “Çağdaş Türkiye’de İslam ve Siyaset”, 4/396-400.

¹⁹ Erdoğan, “İslâm, Çoğulculuk ve AKP İktidarı”, 59.

²⁰ Elif Gençkal Eroler, *Dindar Nesil Yetiştirmek* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019).

önemli değişimler yaratmıştır. Burada İktidarın din dili konusunda bu kez yeni toplumsal tabanı dikkate alma zorunluluğu vardır. Fakat bununla birlikte birisi karizmanın şahsileşmesi ve bu bağlamda artık yerine göre kendisini din ile irtibatlandırmaktan çekinmeyen yeni politik cemaatin daha fazla içe dönmesiyle diğeri ise sosyoekonomik ve kültürel şartlarla ilişkili, aynı zamanda birbiriyle diyalojik bir etkileşim içinde bulunan iki baskın faktörden daha söz etmek gerekir.

Türkiye 2010 yıllarına, *Balyoz* ve *Ergenekon* gibi o dönem toplumun çok fazla dikkatini çeken davaların sıcak gündemi içinde girmiştir. *Laikliğe kurşun*,²¹ *Ergenekon soruşturmasının ardında Fethullah var*²² manşetleri karşısında *Fatih Camii bombalanacaktı, kendi jetimizi düşürecektik*,²³ *camileri bu timler bombalayacaktı*²⁴ gibi dinî ve milli anlamda dozu yüksek gazete haberleri esasen İslamcı siyaset geleneği ile laik çevrenin yeni çatışma dinamikleri ve koşullarını göstermesi bakımından önemlidir. İktidar, açıkça bir mağduriyet olarak sunduğu süreci *derin devletle yüzleşme, eski Türkiye* diskuru üzerine inşa ettiği yeni bir hakikat anlayışı içinde yönetmiştir. Nitekim bu şartlarda yapılan 12 Eylül 2010'daki kısmi Anayasa değişikliği referandumu sonucunda iktidarın sağladığı önemli üstünlüğün ardından gazeteler *halk yönetime el koydu, millet kazandı, milletin darbesi*²⁵ gibi seçmen konsolidasyonunu sağlayıcı manşetlerle çıkmıştır. Erdoğan'ın 1997'de bir seçim kampanyasında okuduğu *Minareler süngü, kubbeler miğfer/ camiler kışlamız, mü'minler asker* dizeleri (Erdoğan, 2010 sonrası dönemde bu şiiri zaman zaman okumuştur) üzerine ordunun etkisindeki DGM tarafından TCK'nın 312. maddesine dayanarak *halkı sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge farklılığı gözeterek kin ve düşmanlığa tahrik etmek* suçundan hapis cezasına çarptırılıp siyasi yasaklı hale getirilmesi ve 2007'deki Cumhurbaşkanlığı seçiminde bir hukukçunun ortaya attığı 367 toplantı yeter sayısı tartışmasına ilaveten Genelkurmay Başkanlığı'nın oylamanın yapıldığı gece yayınladığı e-muhtırası ve 2008'deki kapatma davası ardından ortaya çıkan yeni politik gelişmeler muhafazakar iktidarı güçlendirmek yanında belirgin bir şekilde onun siyasi liderinin de daha güçlü bir şahsi karizma ile toplumda karşılık bulmasını kuvvetlendirmiştir. Bu başka bir açıdan Türkiye'deki siyasetin temellerinin bürokratik kaygılardan şahsi otoriteye doğru evrilmesi anlamına gelmektedir. Böylece Cumhuriyet boyunca yerinden edilmiş geleneğin yeni bir toplumsal ve dinsel bilinç etrafında yeniden yerleştirilmeye başlaması anlamında yeni bir hakikat bilgisi ortaya çıkmıştır. Sonraki süreçte Türkiye'de bunu güçlendiren gelişmeler olmuştur. Din ve devlet ilişkilerinde görülen paradigma değişikliği sol ve liberal çevrelerin iktidardan ilk dönemdeki desteklerini ağır ağır çekmelerine sebep olmuştur. Bu bir taraftan mahallenin gittikçe homojenleşmesini gündeme getirirken öte yandan 2013'teki Gezi Parkı olaylarıyla başlayan, aynı yıldaki 17-25 Aralık sürecinde Fethullahçıların yargıdaki elemanlarıyla yargı üzerinden hükümeti ele geçirme ve nihayet 2016'daki darbe yoluyla hükümeti ortadan kaldırma girişimlerine uzanan süreçte toplum nezdinde Erdoğan'ın şahsi-karizmatik otoritesi güçlenmiştir. Milliyetçi Hareket Partisi'nin desteğiyle gidilen ve Cumhurbaşkanlığı yönetim sisteminin yolunu açan 2017 referandumu –az bir farkla kazanılmış olsa da- Erdoğan'ın karizmatik otoritesinin daha ileri ve farklı bir boyuta taşınmasının önemli bir aşaması olmuştur.

İslamcı siyasal geleneğin milliyetçiliğe karşı tavrında kayda değer bir değişiklik olmadı; fakat aşağıda değinileceği üzere 2010 sonrası muhafazakâr demokrat ve

²¹ <http://darbeler.com/18-mayis-darbe-gunlugu/> Erişim tarihi: 01.07.2023

²² <https://www.sozcu.com.tr/2019/gundem/sozcu-kuruldugu-gunden-beri-fetoyla-mucadele-etti-iste-kanitlari-5533860/> Erişim tarihi: 01.07.2023

²³ <https://balyozdavasivegercekler.com/fatih-camii-bombalanacakti-taraf-20-ocak-sayfa-1/> Erişim tarihi: 01.07.2023

²⁴ <https://www.yenisafak.com/gundem/taf-camileri-bu-timler-bombalayacakti-237076> Erişim tarihi: 01.07.2023

²⁵ <https://www.haber3.com/foto-galeri/haber/turkiye-sandik-basinda-galeri-4544437> Erişim Tarihi: 02.07.2023

muhafazakâr liberal jargondan Sünni mahalleyi yerinde tutmayı birincil hedef haline getiren sekteryan muhafazakârlığa hızlı kayış sürecinde iktidarın din dilinin anlaşılmasına katkı sağlaması için söz konusu milliyetçi girdi akılda tutulmalıdır. Bu ikinci dönemde yukarıdaki iç gelişmeler yanında *Arap Baharı* ile başlayan süreçte gerek Ortadoğu gerekse Batı nezdindeki dış politikada da güvenlik sorunları, göç, vesayet savaşları, Doğu Akdeniz’deki gelişmeler, Doğu ve Batı blokları arasındaki yeni mücadeleler ve bütün bunların merkeze yerleştirdiği ciddi ekonomik sorunlar sebebiyle Türkiye önemli krizlerle karşılaşmıştır. Sayıları resmi verilere göre 3.7 milyonu aşan sığınmacıların başta ekonomik olmak üzere siyasi, sosyal ve demografik maliyeti yanında artan işsizlik, istihdam sorunları, cari açığı büyüme, mali disiplin konusundaki belirsizlikler, gündemden düşmeyen finansman sorunları ve halk tarafındaki hayat pahalılığı, artan kiralar hiç şüphe yok ki seçmenin konsolidasyonuna dönük politik söylemi etkilemiştir. Bu bağlamda içeride ve dışarıda yaratılan düşmanlar üzerinden sadece politik bir iktisat değil; aynı zamanda hakikatin sürekli yenilenmesine ve yeniden sunulmasına ihtiyaç duyulduğu bir ortamda dinin zengin anlam içeriğine müracaat ederek süreci yönetmeye dönük politik bir din de üretilmiştir. Nihayet 2023 genel seçimlerine gelindiğinde bu tarz hem *karşı* hem de olgusal olarak hakikati yeni bir anlam düzleminde yeniden inşa eden *üretken* din dili zirveye çıkmıştır.

Bir iktidar dili olarak burada dinin siyaset tarafından işlevselleştirilmesinin arka planındaki sosyoekonomik ve politik sorunlara çok genel bir projeksiyon tutulmuştur. Ancak bu *karşı* ve *üretken* din dili olgusunun basit değil; bir toplumsal talep etrafında ve kültürel kodları harekete geçiren iktidarın belirli bir hukuk ağı içinde sorunları anlamlı bir dünyaya yerleştirmesi şeklindeki daha sistematik varoluşsal ve epistemolojik bir müdahale ile inşa edildiğini söylemek gerekir. Toplumun, kendisiyle güven bulacağı bir otorite istenci epistemolojik birikime göre farklı güdülenmelere dayanabilir. Tek sebep ekonomik olmasa da sonuçta burada talebin bir çıkara bağlı olduğu açıktır. Son seçimin düzlemi ve sonuçlarına bakılırsa Türkiye’de seçmen çoğunlukla çıkarı din ve milliyetçilik üzerinden karizmatik şahsi otoritenin kendilerine sağladığı verili kimliklerde bulmuştur. Yaygın olarak kabul edilen ekonomik ve sosyal sorunları görece bastıran bu kimlikler örneğin uzunca zamandır devlet televizyonu ve öteki özel TV kanallarında ilgiyle takip edilen popüler tarih dizileri ve *dava* duygusu ile kültürel belleğe yapılan atıflarla doğrulanmış, anlamlı hale getirilmiştir. Meselenin karizmatik otorite tarafına bakıldığında bir taraftan yukarıda işaret edilen mağduriyetleri diğer taraftan sorunların şu ya da bu tarzda yönetilmesi konusundaki başarıları bir lider olarak Erdoğan’a toplumda ayrıcalıklı bir statü verilmesine sebep olmuştur. Weber’in meşruluğun temeli bağlamında söylediği gibi²⁶ ister ekonomik sorunları yatıştırma isterse ekonomik fırsatlardan faydalan(dır)ma şeklinde olsun bu maddi çıkarlara duygusal ve ideal nitelikteki başka unsurlarla otoritenin meşruluğuna inanılmasını sağlayacak ontolojik ve epistemolojik dayanaklar da eklenmiştir.

*Bizim için ikinci peygamber gibidir, Başbakanımıza dokunmak bile ibadettir, Rabbimizin insanlığa gönderdiği müjde, Allah’ın bütün vasıflarını toplamış bir lider, bütün İslam aleminin umudu*²⁷ gibi özellikle 2010 sonrası bizzat üst düzey partililerin toplumsal bir simülasyonda ifade ettikleri kutsal dozu yüksek söylem ajandası sosyoekonomik ve politik sorunlar karşısında gerek alt gelir grupları gerekse zenginleşen orta sınıflar için kullanışlı olmuştur. Böylece politik lidere söylem ve eylemlerini anlamlı kılacak ontolojik bir değer yüklenmiştir. Nitekim bahse konu toplumsal ve ekonomik sorunlar yine dinsel bir tema üzerinden iç ve dış güçler/mihraklar jargonundaki keskin bir kategorizasyonda yapılan düşmanlaştırma ve ötekileştirmelerle bir karartmanın ötesinde kolayca anlamsal bir düzene yerleştirilmiştir.

²⁶ Max Weber, *Bürokrasi ve Otorite*, çev. H. Bahadır Akın (Ankara: Adres Yayınları, 2020), 43-48.

²⁷ <https://www.sozcu.com.tr/2023/gundem/ayakkabisini-yalamak-isteyen-vekil-oldu-en-fantastik-erdogan-ovguleri-7566869/> Erişim tarihi: 03.07.2023

İlk defa Erdoğan 2015 haziranındaki genel seçimler öncesi Güneydoğu'ya yaptığı seçim ziyareti sırasında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Kürtçe meali yayımlanan Kur'an-ı Kerim'i mitinge katılanlara göstermiştir.²⁸ Daha sonraki seçimlerde din dili ve sembollerin daha yoğun ve *öteki* dili üzerinden kullanıldığı görülmüştür. Cuma namazları sonrası cami müstemilatı içinde yapılan siyasi açıklamalar ilk zamanlardaki muhalif eleştirilere rağmen sonradan kamuoyu nezdinde sıradanlaşmıştır. 2023 seçimlerinde muhalefet liderinin bir seçim ziyareti sırasında salondaki seccadeye kazara basması ve özür dilemesine rağmen Erdoğan tarafından seçim meydanlarına taşınmıştır. *Kibleyi bilmeyenler seccadeye ayakkabı ile basar*²⁹ diyerek siyasi ve dinî bir pozisyon almıştır. Seccade bir süre daha miting sahnelerinde görsel siyasi bir şov malzemesi olarak kullanılmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan 2023 mayısında Giresun'da yaptığı bir seçim mitinginde ise muhalefet ve bileşenleri hakkında *bunların dini yok, ezanı yok, kitabı yok, bunlar kitapsız demiş, Giresun'un dün Yıldırım'ın, Fatih'in, Yavuz'un emanetini yere düşürmediğini, bugün de şehitlerin, gazilerin, kahramanların emanetlerine sıkı sıkıya sahip çıkacağını* belirttikten sonra çarşı-pazardaki pahalılığı yine kendilerinin aşacağını ve refah kaybını telafi edeceklerini ifade etmiştir.³⁰ Yine Erdoğan seçim gezileri sebebiyle yaptığı konuşmalarda muhalefetin *talimatı Kandil'den aldığı, kendilerinin ise Allah'tan aldıkları* yönündeki söylemini farklı şehirlerde tekrar etmiştir.³¹

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı'nın *laikliğe aykırı fiillerin odağı haline geldiği* gerekçesiyle partinin kapatılması ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan başta olmak üzere dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül dâhil 71 kişinin 5 yıl süre ile siyasetten uzaklaştırılması istemiyle hazırladığı iddianamenin Anayasa Mahkemesi'nce kabul edilip bir sonuca bağlandığı 2008'e kadar Adalet ve Kalkınma Partisi hep yargı tehdidine açık olmuştur. Ancak sonraki yıllarda gittikçe yargı üzerindeki denetimi artırmasına bağlı olarak iktidar, toplumdaki sorun alanlarını rahatlıkla kontrol altına alabileceği bir ortama ulaşma yanında yeni siyasi din konusunda da bir güvence elde etmiş gözükmektedir. Bu siyasi üslup aynı zamanda örgütlü din bürokrasisi ve çevresel dinî oluşumları merkeze doğru çekmiş ve böylece iktidar yargısal bir güvence yanında din gibi özel bir alan üzerinden de çok önemli bir meşruiyet zemini yakalamıştır. Bu yargısal ve dinsel rahatlık içinde nitekim iktidarın başlardaki daha liberal din söyleminden bugün İslamcı siyaset geleneğinin İslam odaklı geleneksel siyaset yapma modeline yeniden döndüğü ifade edilmelidir. Şu farkla ki ittifak şartları içinde milliyetçi söylemin en azından bu İslamcı perspektifi denetleme gibi bir işlev görmekte olduğu ifade edilebilir. Bu şekil yeni dinî politik cemaatin başlangıçtaki temel haklar, eşitlik ve özgürlükler bağlamında gündemde tuttuğu başörtüsü meselesi ve imam hatip okulları dışında bugün vakıflar, öğrenci yurtları ve dernekler gibi sivil din bağlamında değerlendirilebilecek yeni kutsal alanlar inşa ettiği görülmektedir. Kadrolaşma tartışmaları ve devlete eleman alınırken yapılan mülakatlar etrafındaki tartışmalar yeni kutsallar için bir çerçeve çizmektedir. Nitekim muhalif çevrelerin bu yeni kutsallara karşı ortaya koyduğu eleştirilere iktidar tarafı aynı dozdaki kutsal bir söylem kalıbı üzerinden geliştirdikleri muahazalar ve ithamlarla karşılık vermekte ve bu üslubun toplumda yeni kutsalların korunmasına dönük bir değere dönüştüğü görülmektedir. Toplumun muhalif kanadında bu tarz bir iktidar dili sıklıkla kamuoyuna yansıtıldığı gibi kutuplaştırıcı, ötekileştirici, mağrur, dayatmacı, popülist, çoğulculuk karşıtı bulunmuştur.

²⁸ https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/05/150505_kuran_polemik_rengin_arslan Erişim tarihi: 03.07.2023

²⁹ <https://www.ntv.com.tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-kibleyi-bilmeyenler-seccadeye-ayakkabi-ile-basar,9t6IBTEIUI-MJUNGAYHn6w> Erişim tarihi: 04.07.2023

³⁰ <https://www.sabah.com.tr/gundem/2023/05/04/son-dakika-baskan-erdogandan-giresun-mitinginde-onemli-aciklamalar> Erişim tarihi: 04.07.2023

³¹ <https://www.gazetepencere.com/erdogan-iddiasini-devam-ettirdi-bunlar-talimati-kandilden-aliyor-biz-allahtan-aliyoruz/> Erişim tarihi: 05.07.2023

Gücünü büyük oranda tarihsel süreçteki incinmişliklerden ve yoksunluklardan alan yeni politik tavır ya da *davanın* kendi kulvarında kutsal teorik, pratik, sosyal ve ahlaki bir temelle çoktan etkileşimde bulunarak kitleler nezdinde bugün kutsal bir forma ulaştığı ifade edilmelidir. Burada *kendi kulvarında* denmesi yeni politik dinseliliğin, *büyük gelenek* bağlamındaki ortodokside; yani kurucu ve etik ilkelerden farklı olarak *küçük gelenekle* ilişkili *çevre* duyarlılığına dikkat çekmekle ilişkilidir. Başka bir ifadeyle yaklaşık çeyrek asırlık bir zaman diliminde pasif laiklikten hegemonik bir söyleme ve oradan gittikçe karizmanın şahsileşmesi ile daha otoriter bir siyasal tavırla etkileşim kuran din bu çerçevede çağdaş Türkiye’de iktidarın elinde etik ve varoluşsal ilkelerle ilişkisi yönünden *popülist*, pratiğin doktrin karşısındaki statüsü ve hiyerarşik üstünlüğü dikkate alındığında *ritüalist* ve *konformist*, kimlik boyutuyla *karşı* ve *düşmanlaştırıcı* gerçekliğin sürekli dönüştürülmesi anlamında *çıkarsal*, merkez-çevre ilişkisi bağlamında *çevre duyarlılık*, iktidarın politik işbirliği bağlamında *milli*, Müslüman toplumlarla ilişki ve duyarlık kapsamında *ümmetçi*, yeni bir kutsal sembolizm yaratması anlamında *sivil politik*, şahsi karizma etrafında örgütlenmesi ve değerlerin yerleşmesi anlamında *otoriter* bir içerik ortaya koymuştur. Yeni sivil politik örgütlenme, muhalif cephenin her defasında parlamenter sistemin ihlalini hatırlatır tarzda tekrar ettiği *partili Cumhurbaşkanlığı* nitelemesi karşısında karizmatik liderine belirli bir medya grubunun önderliğinde küresel aktörlerin liderlerinin politik konumlarıyla rekabet edeceğini umdukları ve şimdilik şartlar ve sonuç ne olursa olsun içinde *ümmet* ile ilgili değerleri de yüklü *başkan* nitelemesini uygun bulmaktadırlar. İsimlendirme, geleneksel otoritenin yarı bürokratik şartlarda daha çok şahsi karizma etrafındaki bir anlam seti ile ilişkili durmaktadır. Kavramın bu çevrede kullanıldığı anlam tündengimsel, apriori ve tıpkı dinlerin, bireylerin kendi özel çabasıyla değil; başkalarının inayetiyle kurtulacakları metaforuyla³² doktriner bir ilişki içindedir. Dolayısıyla bu mit ve onun ürettiği tarihsel sembolün yeni sivil politik dinin teorisinin anlaşılması bakımından önemli olduğuna vurgu yapılmalıdır. Bilindik bir tarihsel bağlamla anlamsal bir temasa sokularak belirli bir nostaljik kapasite etrafında ontolojik bir değerle ilişkilendirilmek istenen bu kutsal-siyasal teori toplumsal belleği de harekete geçirerek diğer taraftan örneğin törenler yoluyla³³ ve vatandaşlık eksenindeki resmî bürokratik örgütlenmenin sembolik değerlerini dönüştürerek yeni bir gerçeklikte yeniden üretilip korunmak gibi bir motivasyon taşımaktadır. İktidarın biz/cemaat duygusu ve ahlaki temeli bu ontoloji ve epistemoloji üzerinde inşa edilmiştir. Bu çerçevede mesela *rahmani topluluk* ile *şeytani topluluk*ün dinî-toplumsal sınırları belirlenmiş, *insan-üstü* ile *insan-altı* bazı kriterlerle yeniden tanımlanmıştır. Ancak yeni sivil politik din adına her şey tamamen gerçekliğin postmodern ve neoliberal *yeni hakikat* kalıpları altında bir değer kazanmıştır. Bu sebeple en müfrit meseleler bile sınırları belli olmayan bir hikmet kataloğu içinde yeni aşkın hedefle bağlantılı hale getirilmiş ve bu şekil bir dinsel politik meşruiyet ve güven istencinin skalası olarak işlevselleştirilmiştir.

Sonuç

Çağdaş Türkiye’de yaklaşık son çeyrek asırda iktidar muhafazakâr demokratlıktan sekteryen muhafazakârlığa uzanan süreçte gittikçe kodları daha anlaşılır ve kurucu ideolojinin tasarımından, İslam’ı merkeze almak suretiyle açıkça ayrışan yeni sivil politik bir din yaratmıştır. 2001 yılında kurulduktan 1 yıl sonra girdiği seçimden bu yana sürecin politik aktörü olarak Adalet ve Kalkınma Partisi sadece siyasetin lokomotifini olmakla kalmamış; aynı zamanda yeni bir anlam bagajı etrafında inşa ettiği kutsallıkla dini yeni toplum programının merkezine yerleştirmiştir. Din böylece yeni şartlarda toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasi sorunların bilişsel açıklamaları için etkin anlamsal bir evrene taşınmıştır. Hiç şüphesiz bu durum dinin daha fazla siyasallaştırılması ve siyasal

³² Ali Coşkun, *Mehdilik Fenomeni* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), 116.

³³ Reyhan Ünal Çınar, *Ecdadın İcadı -AKP İktidarında Bellek Mücadelesi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020), 200-229.

duyarlılığının artması anlamında bir sonuç yaratmıştır. Sonuçta durum ne olursa olsun iktidarın bu yeni din paradigması son 20 yılda kutsalın yeni teorik, pratik, sosyal ve etik bütün tecrübi boyutları hakkında ayrıntılı sayılabilecek bir görüntü sunmuştur. Türkiye’de iktidarın inşa ettiği bu dinsel tasarımı kutsalla iç içe geçmiş tarihsel-siyasi hafızanın yaratıcı sembolik evrenlerine yaslanmış ve bu çerçevede iktidar tarafından bunun kitleler nezdinde ontolojik ve epistemolojik sürekliliği için çeşitli hegemonik yollar bulunmuştur. İktidarın bu şekilde motive ettiği ve bugün açısından nostaljik değere sahip bu gelenek yanında 2000 öncesi din-siyaset ilişkilerindeki gerilimler ve bu arada modernleşme sürecinde ekonomiden kültüre, kentleşmeden kimliğe her alanda yaşanan sorunlar bahse konu din dili ve tasavvurunun sosyolojik zemini açısından oldukça elverişli bir ortam yaratmıştır. 2010’lara kadar Adalet ve Kalkınma Partisi ile laik çevreler arasında yaşanan sorunlar yeni politik, ekonomik ve siyasi gelişmeler etrafında bu tarihlerden itibaren siyasetin tartışmasız pek çok soruna sahip bürokratik bir karakterden şahsi karizma etrafında örgütlenen bir kuruma doğru hızla gelişmesinde etkili olurken iktidarın din dili de buna göre başlangıçtaki pasif laiklik tavrından farklı bir şekilde yeniden şekillenmeye başlamıştır. Bu dil, içine siyasetin şahsi bir karizma etrafında örgütlenmesi bakımından İslam’ın Sünni Arap; din ile devletin bir şekilde ayrışması yanında bürokratik, çoğulcu ve liberal eğilimlere açık olması bakımından daha zengin Türk yorumlarını alacak ve bir zihin dünyasını temsil edecek şekilde köklü tarihsel bir sosyoloji ile yakından ilişkilidir. Fakat bu çerçevede geniş tarihsel tecrübelerle dayanan iktidarın bugünkü bu din yaklaşımı, *toplumsal ve ekonomik alanın ilkesel olarak kendisine bağlı olduğu evrensel yasa* anlamındaki İslami ortodoksinin temel yaklaşımından farklıdır ve iktidarın etkisinde toplumsal, ekonomik şartlara göre öncelikleri yeniden belirlenen, araçsal ve değişken bir anlam ifade etmektedir. Böylece İslami Ortodoksinin topluma yönelik ilgisinin Arap ve kimi farklılıklarla uzun Türk-İslam tarihinde kutsal nitelikler kazanmış halife ve sultanlar tarafından dine yönelik ilgiye dönüştürülmesine benzer bir tarzda siyasal belleğin de hatırlatmaları ile çağdaş Türkiye’de merkezi güçlü liderlik etrafında din, geldiği noktada son olarak postmodern ve neoliberal değerler altında ontolojik, epistemolojik ve aksiyolojik yeni bir vasıf kazanmıştır. Bu da genellikle değişken yerel ve siyasal şartlara göre her defasında kutsalın yeniden teorileştirilmesi, kutsal-pratiklerin dönüşmesi, sosyal ilişkilerin sürekli yeni kutsal değerler alması gibi zorunluluklar yanında popülist, pragmatik ve oportünist bir etik tavır inşa etmiştir.

Tarihsel bir birikim etrafında dinî ve siyasî görevleri bünyesinde toplamış güçlü bir otorite figürünün; muzaffer, ama bununla birlikte takip eden süreçte gururu incinmiş bir toplumun siyasal belleğinde her zaman ağırlıklı bir yere sahip olacağı tahmin edilebilir. Bu tarihsel, romantik bakiye yanı sıra en az yüzyıllık deneyimde ilerlemeci resmi ideolojinin, geleneğin en önemli bileşeni olan dinle kurduğu gerilimli ilişkiler ve bu arada *çevreye karşı yaygın öteki* yaklaşımı kitleler üzerinde bir mağduriyet algısının sürekli içselleştirilmesine neden olan psikososyal bir gerçeklik yaratmıştır. Öte yandan özellikle son yarım yüzyıldaki sosyoekonomik ve kültürel şartların bizzat dinin anlam sağlayıcı ve bu bağlamda ortak hikayeye sahip kişiler arasında ortak bir değer inşa ederek cemaat oluşturucu işlevini de dikkate alarak İslami siyasete sağladığı politik girdiler açıkça görülmektedir ki yıllar içinde halkta gittikçe bürokratik ortamdan şahsi karizma üzerine yoğunlaşan bir otorite istenci geliştirmiştir. Dolayısıyla bugün esasen görünürde dinî imiş gibi gözükse; fakat gerçekte sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi alanlardaki sorunlu modernleşmenin ürettiği bütün kırılmalıklar sonuçta Cumhuriyet bağlamında *merkeze karşı çevreyi* temsil eden iktidar tarafından, sahip olduğu pek çok aparatla İslam merkezli *karşı din* olarak konuşlandırılmıştır.

Meselenin çok şaşırtıcı bulunması muhtemelen söz konusu gerçekliğin, Cumhuriyet’in yüzyıllık deneyimi içinde ortaya çıkmasıdır. Oysa İslam’ın dünya ve topluma yönelik düzenleyici ilgisinin saltanatla birlikte İslam tarihi boyunca iktidarlardan tarafından yeni bir kutsal inşa ile seküler bir talebe dönüştürülmesi ve tarihsel olarak

Müslüman toplumlarda sürekli şekilde doğrulanması ile bu durumun sosyokültürel ve dinî bellekte kazandığı sarsılmaz ya da daha hafif bir ifadeyle şartlar olgunlaştığında yeniden nüksetme potansiyeline sahip bir değere karşılık geldiğini ve bu sebeple de anlaşılmayı hak ettiğini unutmamak gerekir. Öyle ki uzun bir zamandan beri diziler yoluyla sürekli hatırlatılan bu değer bugün ciddi anlamda romantikleştirilmesi ve çoktan politik tüketime konu edilmesi de bu bağlamda sorunun sıradan olmadığını bize göstermektedir. Dolayısıyla bu gerçekliği Türk politik kültürünün, işler yolunda gitmediğinde; örneğin işaret edildiği gibi çelişkili bir modernleşme, epistemolojik savrulma, akıldan uzaklaşarak duyguların bilgi kaynağı olarak anlam kazanma dozunun yükselmesi gibi durumlarda her zaman sığınabileceğimiz, her durumda zengin anlamları içkin, yarayışlı romantik bir tayfı olduğunu görmek gerekir. Bu bakımdan Türk siyasal kültüründe bu siyasal tayf arızı değil; aslidir. Cumhuriyet boyunca yerinden edilmiş değerlerin yeni hakikat çağında yeniden sürümüne sokularak yerleştirilmesinin şartları bugün oluşmuştur. Öte yandan durum ne olursa olsun farklı efsaneler ve hikmet katalogları etrafında inşa edilmiş iktidarın bu *karşı* din dilinin dinî ve milli bir ruh uğrunda toplumun çoğunluğunda şimdilik verimli bir karşılık bulduğu görülmektedir. Dil konformist, ötekileştirici, ayrıştırıcı olabilir; fakat bu dinsel gerçeklik sonuçta tarihsel ve toplumsal bir hakikate karşılık gelmektedir. Toplumun bu halde sosyoekonomik, kültürel, tarihi şartlarla olan ilişki biçimi ve bu durumun ürettiği dil Türkiye’de dinin geleceğini belirlemeye devam edecektir.

Kaynakça

- Barbier, Maurice. *Modern Batı Düşüncesinde Din ve Siyaset*. Çeviren Özkan Gözel. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999.
- Bilgin, Vejdi. “İslam Tarihinde Politik ve Dini Dil Üzerinden Nüfuz Mücadelesi”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 14, sy 1 (2014): 7-22.
- Coşkun, Ali. *Mehdilik Fenomeni*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.
- Çınar, Reyhan Ünal. *Ecdadın İcadı -AKP İktidarında Bellek Mücadelesi*. 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.
- Erdiç, Şaban. *Ebû Hanife’de Din ve Siyaset*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- . “İslam Siyaset Düşüncesinde Siyasal Baskı Unsuru Olarak Biat -Ebû Hanife Örneği-”. *Hitit İlahiyat Dergisi* 20, sy 1 (2021): 295-322.
- Erdoğan, Mustafa. “İslâm, Çoğulculuk ve AKP İktidarı”. *Liberal Düşünce* 18, sy 69-70 (2013): 57-62.
- Eroler, Elif Gençkal. *Dindar Nesil Yetiştirmek*. 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.
- İnalçık, Halil. *Devlet-i Aliyye*. 14. bs. C. 2. Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, 2022.
- Kantotowicz, Ernst H. *Kralın İki Bedeni*. Çeviren Ümit Hüsrev Yolsal. Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2018.
- Karatepe, Şükrü. “Osmanlı’da Din-Devlet İlişkisi”. *Yeni Türkiye* 6, sy 31 (2000): 418-29.
- Lewis, Bernard. *İslam’ın Siyasal Söylemi*. Çeviren Ünsal Oskay. 2. bs. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2011.
- Özdalga, Elisabeth. *İslamcılığın Türkiye Seyri*. Çeviren Gamze Türkoğlu. 4. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Pamuk, Şevket. “20. Yüzyıl Türkiye’sinde İktisadi Değişim: Bardağın Yarıdan Fazlası Dolu mu?” *İçinde Türkiye Tarihi 1839-2010*, editör Reşat Kasaba, 2. bs, 4:275-314. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2019.
- Watt, W. Montgomery. *İslam’da Siyasal Düşüncenin Oluşumu*. Çeviren Ulvi Murat Kılavuz. Ankara: Birey Yayıncılık, 2001.
- . *Müslüman Aydın -Gazâlî Hakkında Bir Araştırma-*. Çeviren Hanifi Özcan. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Weber, Max. *Bürokrasi ve Otorite*. Çeviren H. Bahadır Akın. 9. bs. Ankara: Adres Yayınları, 2020.
- White, Jenny B. “Çağdaş Türkiye’de İslam ve Siyaset”. *İçinde Türkiye Tarihi 1839-2010*, editör Reşat Kasaba, çeviren Zuhâl Bilgin, 2. bs, 4:379-406. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2019.
- Yavuz, M. Hakan. “Türkiye’de İslami Hareketin Dönüşümünde Yeni Burjuvazinin Rolü”. *İçinde AK Parti -Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri-*, editör Hakan Yavuz, 7-28. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010.

<https://chp.org.tr/yayin/ortak-politikalar-mutabakat-metni> Erişim tarihi: 05.12.2023

<http://darbeler.com/18-mayis-darbe-gunlugu/> Erişim tarihi: 01.07.2023

<https://balyozdavasivegercekler.com/fatih-camii-bombalanacakti- taraf-20-ocak-sayfa-1/> Erişim tarihi: 01.07.2023

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/05/150505_kuran_polemik_rengin_arslan Erişim tarihi: 03.07.2023

<https://www.diyanehaber.com.tr/19-mayis-2023-cuma-hutbesi>. Erişim tarihi: 05.12.2023

<https://www.gazetepencere.com/erdogan-iddiasini-devam-ettirdi-bunlar-talimati-kandilden-aliyor-biz-allahtan-aliyoruz/> Erişim tarihi: 05.07.2023

Şaban Erdiç- Çağdaş Türkiye’de Bir İktidar Dili Olarak Din -Adalet ve Kalkınma Partisi
Örneği-

<https://www.haber3.com/foto-galeri/haber/turkiye-sandik-basinda-galeri-4544437> Erişim Tarihi:
02.07.2023

<https://www.karar.com/yazarlar/ahmet-tasgetiren/seferberlik-tuttu-1596446> Erişim tarihi:
12.06.2023

<https://www.ntv.com.tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-kibleyi-bilmeyenler-seccadeye-ayakkabi-ile-basar,9t6IBTEIIU-MJUNGAYHn6w> Erişim tarihi: 04.07.2023

<https://www.sabah.com.tr/gundem/2023/05/04/son-dakika-baskan-erdogandan-giresun-mitinginde-onemli-aciklamalar> Erişim tarihi: 04.07.2023

<https://www.sozcu.com.tr/2019/gundem/sozcu-kuruldu-gunden-beri-fetoyle-mucadele-etti-iste-kanitlari-5533860/> Erişim tarihi: 01.07.2023

<https://www.sozcu.com.tr/2023/gundem/ayakkabisini-yalamak-isteyen-vekil-oldu-en-fantastik-erdogan-ovguleri-7566869/> Erişim tarihi: 03.07.2023

<https://www.yenisafak.com/gundem/taf-camileri-bu-timler-bombalayacakti-237076> Erişim
tarihi: 01.07.2023